

РЕЦЕНЗИЯ

От доц. д-р Преслав Димитров, Ръководител катедра „Туризм“ на Стопанския факултет при Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград в качеството си на член на научното жури съгласно Заповед №1650 / 03.06.2015 г. на Ректора на Югозападен университет „Неофит Рилски“ по процедурата за публична защита на:

Мария Костадинова Калинова,

редовен докторант към Катедра „Финанси и отчетност“ при Стопанския факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“ на тема:

„Инвестиционно кредитиране в туризма“

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.8 „Икономика“, докторска програма „Финанси, парично обръщение, кредит и застраховка“

I. Справка за кандидата:

Кандидатът за образователната и научна степен „доктор“ Мария Костадинова Калинова е родена на 05.03.1981 г. Средното си образование получава в Езикова гимназия „Людмил Стоянов“, гр. Благоевград с профил немски език, висшето си образование – в Университет за национално и световно стопанство, гр. София, специалност „Икономическа информатика“ в ОКС „Бакалавър“ и специалност „Финанси“ в ОКС „Бакалавър“ в ЮЗУ „Неофит Рилски“ гр. Благоевград в периода 1999 – 2004 г. и магистърска степен в Университет за национално и световно стопанство, гр. София в специалност „Финанси“ в периода 2005-2006 г.

Мария Калинова е докторант в редовна форма на обучение към Катедра „Финанси и отчетност“ на Стопанския факултет при ЮЗУ „Неофит Рилски“ по научна специалност / докторска програма „Финанси, парично обръщение, кредит и застраховка“.

II. Обща характеристика на дисертационния труд:

Представеният за оценка от Мария Костадинова Калинова дисертационен труд е структуриран във въведение, четири глави, заключение и използвана литература. С

въведението докторантът е обосновал актуалността и изследователската теза и е определил целта, обекта, предмета, задачите, методите, ограниченията и трудностите при изследването. **Четири**те глави на дисертационния труд представят същността на изследването в теоретичен и методологически аспект и завършват разработването на система за управление на риска в инвестиционното кредитиране в конкретно туристическо предприятие, каквото е парк хотел „Пирин”.

В **заклучението** докторантът систематизира констатациите на дисертационния труд и предлага разработването на система за контрол на всеки тип риск, която всъщност е свързана с представената система за управление на рисковете.

Мнението ми е, че тази **структура** осигурява необходимата логическа обвързаност между компонентите на дисертационния труд и способства за постигането на цялостност и завършеност на проведеното изследване. В същото време, така представената структура на дисертационния труд показва и **стремеж да се отговори на изискванията за композиционна цялостност и съразмерност** на отделните части.

Дисертационният труд е с обем от 238 стандартни страници компютърно набран текст, от които 171 страници са основен текст; на 14 страници е представена библиографската справка, в която литературните източници на кирилица са 93, а литературните източници на латиница са също 93, като има и 3 интернет на английски език. Значителният брой литературни и информационни източници на латиница (на английски и немски език) в общия брой на библиографските източници, показва желание да се проучат водещите международни публикации, имащи отношение към темата на дисертацията. Посочените публикации са от периода на последните десет години. Налични са и източници от 80-те и 90-те години на отминалия век, които обаче не могат да бъдат пропуснати, поради всеобщата им значимост и ценност за изследваната тема. Всъщност, подборът и боравенето с библиографския апарат показват обстойното запознаване на докторанта с научните достижения в областта, която изследва, както и способността му да изразява и аргументира позиция по отношение на тях. Цитиранията са коректни – под черта, съгласно установените стандарти. Считам, че в този си обем тематиката на дисертационния труд добива завършеност, като са обхванати теоретичните, методологическите и приложните въпроси на проведеното от докторанта изследване.

Дисертационният труд, представен от Мария Костадинова Калинова е посветен на **актуална и значима за българската туристическа индустрия тема**. С нея ясно се очертават ролята и значението на инвестиционното кредитиране в туризма и на свързаното с него управление на риска. По повод на това се подчертава, че към настоящия момент съществуващите многобройни научни разработки са основно в сферата на финансовия и

застрахователен сектор, както и в областта на индустриалните предприятия извън сектора на услугите. Различните разработки, посветени на управлението на риска в туризма, са фокусирани основно върху конкретни и специфични решения, а не върху предлагането на един системен подход за управлението на риска в туризма.

Възприета в дисертационния труд **теза** постановява, че: “Инвестиционното кредитиране в туризма е свързана с външни и вътрешни рискове на ниво туристическо предприятие, които подлежат на управление с цел свеждането им до приемливи за туристическото предприятие (туристическата фирма) нива“.

По мое мнение, докторантът правилно е определил изследователската теза, заемайки позицията в **основната цел на дисертационния труд**, че управлението на риска при ползваното инвестиционно кредитиране е практически приложима управленска концепция, която позволява на туристическите фирми да осигуряват постигането на своите инвестиционни цели.

Обект на изследване в дисертационния труд са инвестиционното кредитиране на равнище отделно туристическо предприятие, както и инвестиционните кредитни рискове при функционирането на туристическите компании и най-вече тези рискове, които са свързани с взаимодействието им с обкръжаващата среда. В този смисъл, търсенията на докторанта са насочени към характерните особености на инвестиционното кредитиране в туризма и анализа на рисковете, чрез които да се очертаят, измерят и оценят рисковите ситуации. Като **предмет** на изследването е инвестиционното кредитиране и управлението на риска в инвестиционното кредитиране в хотелските компании, което има за задача чрез един системен подход да сведе наличните и потенциални рискове до едни приемливи за тях нива.

За изпълнението на целта, докторантът си поставя набор от **задачи**, както следва:

1. Да се изяснят теоретичните основи на инвестиционното кредитиране и управлението на риска при инвестиционното кредитиране в сферата на туризма.
2. Да се определят специфичните особености и проблеми в управлението на риска при инвестиционното кредитиране на ниво туристически компании.
3. Да се открият елементите и взаимовръзките в управлението на риска при инвестиционното кредитиране, които му позволяват да бъде разглеждано като отделна управленска система.
4. Да се изведат методи за анализ и оценка на риска при инвестиционното кредитиране в туристическите компании, като се използва съответстващата съвкупност от критерии и показатели за анализ и оценка.

5. Да се апробира индефицирания системен подход при управление на риска при инвестиционното кредитиране на ниво отделно туристическо предприятие, като се открият евентуалните недостатъци и се предложат насоки за подобряване.

Дефинирани по този начин, изследователските задачи отразяват основните аспекти на изследването и в своята логическа обвързаност способстват постигането на целта на дисертационния труд. Считаю, че **тезата, предмета, обекта, целта и задачите на изследването** очертават ясно насоките на изследователските търсения на докторанта като определят начините на протичане на този процес.

Изследването на процесите на инвестиционно кредитиране, съпътстващите ги рискове и управленския инструментариум, чрез който могат да бъдат ограничени и подържани в приемливи граници, се основава на използването на съответната съвкупност от подходи и методи. Приложени са процесният, аналитичният, интуитивният и системният подход, както и методите на синтеза и абстракцията, на он-лайн анкетирането, на измерване и оценка на риска и на обработка на информацията.

Подбраният от докторанта методологически инструментариум се подчинява на определено вътрешно взаимодействие. Може да се приеме, че приложената съвкупност от методи и подходи съответства на спецификата на обекта и предмета на изследване, като е ориентирана към обхващане на възможностите за неговото реализиране, така че да се достигне до практически приложимо знание за инвестиционно кредитиране, и съпътстващите го рискове.

III. Оценка на научните и практически резултати на дисертационния труд

По отношение на Глава I –Теоретични въпроси на инвестиционното кредитиране в туризма

Главата е структурирана в три точки: 1.) Контекстуална рамка и някои по значими изследвания за инвестиционното кредитиране в туризма; 2.) Изследвания за ролята на банките в инвестиционния процес в туризма; 3.) Изследвания върху ролята на инвестиционното кредитиране за подпомагане на регионалната и национална туристическа конкурентоспособност

В първа точка са разгледани особеностите на инвестиционното кредитиране в туризма, обусловени от неговите специфични особености, каквито са: принадлежността на туристическите предприятия към „системата туризъм” и свързаната с този факт зависимост от другите елементи на системата; значението на координацията на многобройните

туристически продукти; ключовите компетенции на дестинациите, както и дестинационния брандинг. Отделено е внимание на някои от основните критерии за предоставяне на кредит от банкова перспектива, ролята на стойността на туристическото предприятие и различните видове стратегии, които имат пряка връзка с инвестиционните решения.

В точка втора е представена типологизация на видовете инвеститори в туризма, като са дефинирани пет основни вида инвеститори в хотелиерството. Очертани са някои от областите, в които се открива инвестиционен потенциал, а така също и възможностите за финансиране. Определени са пет основни фазите на финансиране. Представени са изследвания в областта на туризма, които дават оценка на инвестиционна среда в туризма.

В точка трета е обърнато внимание на създаването на дестинационно холдингово дружество, като възможност за намаляване на клъстеровия риск за инвеститорите. Разглежда се и инвестиционното кредитиране в туризма по отношение на спецификата на проектното финансиране, поради факта че голяма част от туристическата инфраструктура, както и моделите на публично-частното партньорство се управляват в рамките на отделен проект.

По отношение на Глава II - Особенности на инвестиционните проекти в туристическите фирми.

Главата е структурирана в пет точки: 1.) Структура и риск при инвестиционния процес при капиталовите инвестиции в туризма; 2.) Планиране и реализиране на инвестиционния процес в туризма; 3.) Особенности на инвестиционния риск в туристическите компании; 4.) Теории за управление на риска във финансите; 5.) Риск за банките при инвестиционното кредитиране на туристическите фирми.

В първа точка е отделено внимание на изясняването на понятието „инвестиционен процес”, а така също е представен структура и последователността на инвестиционния процес при капитални инвестиции (изграждане на нов хотел). Разгледани са редица дефиниции на понятието „риск” и са обособени стратегически решения за управление на риска. Изведени са основни характеристики на риска, компонентите на риска и видовете несигурност.

Във втора точка се представят **шест ъгъла на перспектива** в сферата на управлението на иновациите и интелектуалния капитал, всеки от които представлява сърцевината на по-малко или повече доказана стратегия за успех. Към тези шест ъгъла на перспектива са включени известни указания за по-нататъшно детайлизиране и особено по отношение на използваните измерители. Освен това се обръща внимание на „техниката за оценка и преглед на проект – Метод на критичната пътека”, като метод даващ възможност за ускоряване на иновационната активност.

В точка трета е направена класификация на рисковете, на базата на различни класификационни признаци. Подробно са разгледани видовете рискове, като е обърнато внимание на и на класификацията на рисковете в туризма и в частност на хотелиерството в зависимост от тяхното проявление (икономически, социални, културни, екологични, физически, политически и други рискове).

В точка четвърта са разгледани теориите за управлението на риска във финансите, като е направена логическа връзка с излизащите извън техния обхват характеристики на риска и подходите за неговото управление, представени в преходната точка трета.

В точка пета е представен риска, който възниква от гледна точка на банките при инвестиционното кредитиране на туристическите фирми

По отношение на Глава III – Методологически въпроси по управлението на риска в инвестиционното кредитиране в туризма:

Главата е структурирана в шест точки: 1.) Системният подход в управлението на инвестиционния риск в туризма; 2.) Критерии и показатели за анализ и оценка при управлението на инвестиционния риск в туристическите компании; 3.) Скалиране за нуждите на анализа и оценката инвестиционния риск в туристическите компании; 4.) Методи за анализ и оценка на управлението на инвестиционния риск в туризма; 5.) Методи за измерване, анализ и оценка на риск от банките при инвестиционното кредитиране на туристическите дружества; 6.) Инструменти за управление на кредитния риск.

В точка първа в контекста на проблематиката, свързана с оценката на иновационния риск, е направен кратък обзор на скалите за измерване и на оценъчния подход при скалирането. Обърнато е внимание на измерителната и оценъчна несигурност, както и на предубежденията и различия при оценяването.

В точка втора са разгледани критериите за приемливост на риска и качествата, на които те трябва да отговарят. Критериите за приемливост на риска са подразделени на отделни категории (критерии за пределно високо ниво на приемливост на риска при количествени изследвания, матрици на риска и принципа “ТНКРП” и критерии за сравняване на рисковете. На базата на функционалното единство на иновационния риск са представени две направления от показатели, въз основа на които се формира оценката на риска.

Трета точка представя методите за анализ и оценка на управление на риска в туристическите компании и в туристическата индустрия, които са подразделени в две големи групи (индиректни методи за измерване и оценка на риска и директни методи за измерване и оценка на риска). Управлението на риска е показано в логична

последователност на изпълнението на отделни стъпки, представени в модел за етапите на управление на риска. Включени са и методи за идентификация на риска.

В четвърта точка за целите на предложената в дисертационния труд система за управление на риска в туристическите компании, в схематичен вид е представено понятието „система” в неговия управленски смисъл. Представени са компонентите и връзките на взаимодействие на системата за управление на риска в туристическата компания, която се разглежда като две подсистеми, както и процеса за управление на риска.

В пета точка са представени методите за измерване на кредитния риск на база отделен кредитополучател и банковите основно подходи за управлението им, а именно: консервативна система, системата за анализ на кредитоспособността и оценка на кредитния риск САКС и скоринг система, използвана в банковите институции. Разгледана е в подробност скор-картата (т.е. оценъчната точкова карта, използвана в българските търговски банки). В тази точка са представени, също така и методите за оценка на кредитния риск на банката на портфейлна основа.

В шеста точка са разгледани различни видове Инструменти за управление на кредитния риск, като тук освен постулатите на стандарта БАЗЕЛ II са представени и мненията на Андерсън (2006 г.), Трише (2007 г.), Сорин (2008 г.), Хъл (2006 г.) и Гайтнер (2006 г.).

По отношение на Глава IV – Приложни въпроси на управлението на инвестиционното кредитиране в туристическите компании:

Главата е структурирана в четири точки: 1.) Представяне на туристическо предприятие – парк-хотел „Пирин”; 2.) Приложни въпроси за управлението на инвестиционния риск в парк-хотел „Пирин”; 3.) Анализ и оценка на риска на инвестиционното кредитиране в парк-хотел „Пирин”; 4.) Разработване на система за управление на риска в инвестиционното кредитиране в парк-хотел „Пирин”

Точка първа е представено туристическото предприятие – парк хотел „Пирин”, което е избрано за апробирането на системния подход в управлението на риска в хотел.

В точка втора е анализирана макрополитическата рамка, в която туристическото предприятие (парк-хотел "Пирин") провежда стопанската си дейност, както и вътрешните параметри на предприятието (управление, организационна структура). Представени са основните рискове и са представени оценки за вероятностите за реализация на отделните видове рискове, както и комплексна оценка на нивото на риска в хотела.

В точка трета фокусът е върху разработването на системата за управление на риска в парк хотел „Пирин“, която също се основава на анализ и оценка на риска, който е последван от същинското разработване на системата и нейното апробиране (изпробване)

при наличието на конкретни рискови ситуации. Направен е анализ на съществуващите рискове в туристическото предприятие и са разгледани конкретни рискови ситуации при функционирането на системата за намаляване на рисковете в парк хотел „Пирин. Под формата на таблици и диаграми са представени резултатите за всяка една от рисковите ситуации.

В четвърта точка е изведен изводът, че функцията управление на рисковете на предприятието е най-целесъобразно да се осъществява с помощта на специализирано подразделение или специална подсистема в системата на управление на предприятието и е предложен модел за нова организационна структура, в който се включва и отдел за „Управление на рисковете”. Направени са препоръки за намаляване на рисковете, като за ефективността на резултатите е предложено комплексно използване на различни методи за намаляване на рисковете.

IV. Оценка на публикациите по дисертацията

За участието си в процедурата Мария Калинова е представила **две статии и един доклад от научна конференция. Статиите са публикувани в реферираните списания** „Tourism & Management Studies” (Том 11, брой 1 от 2015) и в списание „International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences“ (Турция и Канада, 2015 г. под печат), а докладът е отпечатан и в **сборник** „Европа на две скорости” (2012 г., издателство ЮЗУ „Неофит Рилски”). По мое мнение, в представените научните публикации фактически са **отразени в значителна степен** ключови моменти от дисертационния труд в различни степени на завършеност и с акцент върху отделни проблемни моменти и научни търсения.

V. Оценка на научните и практически резултати и приноси на дисертационния труд

В представения от кандидата Мария Костадинова Калинова дисертационен труд на тема „Инвестиционно кредитиране в туризма” могат да се открият следните **научни и научно приложни приноси:**

1. Обобщени са научните резултати в чуждестранната и българската литература посветени на теоретичните въпроси на управлението на риска при инвестиционното кредитиране на равнище туристическо предприятие.
2. Адаптирани и допълнени са разработените от П. Димитров и А. Христозова методи за оценка на риска в туристическото предприятие посредством цифрови рискови коефициенти.
3. Предложена е система за цялостно управление на риска при инвестиционното кредитиране в туризма на равнище туристическо предприятие, като съвкупност от

йерархично структурирани и взаимодействащи си елементи, насочена към избягване и минимизиране на риска.

4. Анализирани и оценени са риска на равнище туристическо предприятие, преди и след прилагането на разработения системен подход за управление на риска.

5. Въз основа на направените анализи на ниво туристическо предприятие-функциониращ четири звезден хотел, са формулирани насоки за подобряване управлението на риска в предприятието, които способстват за повишаване на ефективността от цялостното му управление.

Така формулираните научни приноси на кандидата са дело на **самостоятелни и целенасочени научни търсения и доразвиват в теоретичен и практичен аспект съществуващото научно познание** в сферата на управленската наука по отношение на конкретното ѝ приложение в туристическата индустрия.

VI. Критични бележки и препоръки

При процеса на рецензиране на дисертационния труд се откриха и някои **пропуски и бележки**, които следва да бъдат отбелязани:

- • Налице е изливане извън обичайната теоретична основа за измерване на риска във финансите, но това не е изрично подчертано – а би било добре да бъде сторено във въведението на дисертационния труд.

- Трета глава е с шест отделни точки и е със значителен обем в тази връзка би могло да се помисли за известно съкращаване на текста или за обособяване на точка към предходната втора глава.

- В отделни места във Втора глава се обръща твърде голямо внимание на иновационната дейност в туристическите фирми като обект на инвестиционно кредитиране в туризма.

Направените бележки нямат съществено отражение върху качествата на дисертационния труд. Считам, че той представлява оригинално изследване, задълбочено проследяващо основните теоретични и приложни аспекти на инвестиционното кредитиране в туризма и управлението на риска.

VII. Заключение:

Въз основа на така представените обстоятелства в точки I, II, III, IV, V и VI **заявявам своята положителна оценка** за представения дисертационен труд на тема „**Инвестиционно кредитиране в туризма**”. Считам, че той показва задълбочените теоретични познания на кандидата и способността му да провежда самостоятелни научни

изследвания. Съдържа, също така, предвидените в ЗРАСРБ и Правилника за приложението му научно-приложни резултати. Това са и съображенията ми да предложа на уважаемите членове на научното жури да вземат решение за **присъждане на Мария Костадинова Калинова на образователната и научна степен „доктор“** по научната специалност Финанси, парично обръщение, кредит и застраховка, професионално направление 3.8. Икономика.

19.06.2015 г., гр. Благоевград

Рецензент:

доц. д-р Преслав Димитров